

Proklos Diadochos, Über die Vorsehung, das Schicksal und den freien Willen an Theodoros, den Ingenieur. Nach Vorarbeiten von Theo Borger, übersetzt und erläutert von Michael Erler, Meisenheim am Glan, A. Hain (Beiträge zur Klassischen Philologie, H. 121) 1980, 150 σελ.

Τὸ ἔργο τοῦ Πρόκλου Λυκίου (412-485 μ.Χ.) ἢ Διαδόχου (ἐπειδὴ ὁ δάσκαλός του Συριανός, σχολάρχης τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, τὸν ὀρίσε μὲ διαθήκη του διάδοχό του), εἶναι μία ἀπὸ τὶς τρεῖς διατριβὲς οἱ ὁποῖες σώθηκαν μόνο σὲ λατινικὴ μετάφραση τοῦ Wilhelm von Moerbeke καὶ ἔχουν ἐκδοθεῖ μὲ τὸν τίτλο *Procli Diadochi, Tria Opuscula*, ed. H. Boese, Berlin, 1960. (1. *De Providentia et de Fato et eo quod in nobis ad Theodorum Mechanicum*. 2. *De decem dubitationibus circa providentiam*. 3. *De malorum subsistentia*).

Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Πρόκλος ἀντιμετωπίζει κάποιον Θεόδωρο, ὁ ὁποῖος προφανῶς εἶχε γράψει τὸ βιβλίο γιὰ τὴν Πρόνοια· γιὰ τὸ ἔργο ὁμως ἐκεῖνο καὶ γιὰ τὸ συγγραφέα του δὲν ξέρουμε τίποτε. Ὁ Θεόδωρος ξεκινώντας ἀπὸ κάποια αἰτιοκρατικὴ βάση θεωρεῖ τὴν Πρόνοια καὶ τὴ Μοίρα ὡς ταυτόσημες· ὅσο γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησης, δηλ. τὸ αὐτεξούσιο, αὐτὸ στὴν οὐσία του εἶναι *nomen solum et ut vere nihil*. Γιὰ νὰ ἀντικρούσει ὁ Πρόκλος τὴ θέση αὐτή, συγκεντρώνει τὰ ἐπιχειρήματά του στὸ βιβλίο του τοῦτο, τὸ ὁποῖο παίρνει ἔτσι τὴ μορφή μιᾶς ἀπάντησης· ἀκολουθεῖ δηλ. στὴ διάρθρωσή του τὶς θέσεις τοῦ Θεοδώρου. Γιὰ νὰ ἀποδείξει ὁ Θεόδωρος ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία τῆς βούλησης, ἀναφέρει ὡς ἐπιχείρημα τὴ γνώμη τοῦ πλήθους, τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζει τὶς ἐπιτυχίες ὡς δικά του κατορθώματα, συνηθίζει ὁμως νὰ φορτώνει τὶς ἀποτυχίες του στὴν ἀναγκαιότητα. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἰσχυρισμό, ὅτι δὲν ὑπάρχει ψυχὴ ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ χωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα, καταλήγει στὸ ἴδιο συμπέρασμα, στὸ ὁποῖο θὰ ἔφτανε, ἂν γιὰ ἐπιχείρημα χρησιμοποιοῦσε τὴν ποικιλία τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῶν ἀνθρώπων. Ἀκολουθώντας τὴ σκεπτικὴ ἐρμηνεία τοῦ Σωκράτη καταλήγει στὴν ἀποψη, ὅτι ἀληθινὴ γνώση δὲν εἶναι δυνατὴ. Καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ κακοὶ ἔχουν ἐπιτυχία, οἱ καλοὶ ὁμως βασανίζονται ἀπὸ τὶς ἀποτυχίες, προκαλεῖ κατὰ τὸν Θεόδωρο ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης. Στὸ ἔργο του ὁ Θεόδωρος θὰ εἶχε θέσει ἴσως τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ πῶς μπορούσε νὰ ὀριστεῖ ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης. Τὸ βασικό του ἐπιχείρημα ὁμως εἶναι τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ δυνατότητα συμφωνίας τῆς ἐλεύθερης βούλησης μὲ τὴ θεία Πρόνοια.

Ὁ Πρόκλος ἀκολουθεῖ τὴ σειρὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Θεοδώρου, τὰ ὁποῖα καὶ ἐλέγχει. Τὸ ὅλο κείμενο μπορεῖ νὰ διακριθεῖ στὰ ἑξῆς μέρη: 1. (Κεφ. 1-32). Στὸ πρῶτο μέρος ὁ Πρόκλος διαπραγματεύεται τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ σχέση τῆς Πρόνοιας μὲ τὴ Μοίρα. 2. Στὸ δεύτερο μέρος (Κεφ. 33-47) γίνεται λόγος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ψυχῆς, ποὺ μπορεῖ νὰ χωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα. 3. Στὸ τρίτο μέρος (Κεφ. 48-66) ἐξετάζεται ἡ δυνατότητα γνώσης τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία βρίσκεται στὴν περιοχὴ τοῦ γίγνεσθαι, καὶ γιὰ τὴ γνώση ἐκείνης τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ χωρίζεται ἀπὸ τὸ σωματικό.

Ἡ μετάφραση, ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ, βασίζεται στὴν ἔκδοση τοῦ Boese. Τὰ κεφάλαια 1-32 βρίσκονταν ἤδη μεταφρασμένα σὲ μιὰ διατριβὴ τοῦ Th. Borger, *Proklos Diadochos: Über die Vorsehung, das Schicksal und*

den Freien Willen an Theodoros, den Ingenieur (Mechaniker). Το κείμενο αυτής της διατριβής σχεδόν ολόκληρο το παρέλαβε ο M. Erler στην έκδοση, που παρουσιάζουμε εδώ. Όπου το κείμενο εκείνου είναι αλλαγμένο, αυτό έγινε ύστερα από συνεννόηση με τον Borger. Οί παρατηρήσεις του και τα πολύτιμα σχόλια εκείνου μπήκαν σχεδόν όλα στο βιβλίο του Erler. Σημαντικές έννοιες, τις οποίες δεν έχει το ελληνικό κείμενο στην «παραφραση» των τριών πραγματειών του Πρόκλου, που αναφέραμε πιο πάνω, από τον βυζαντινό Ισαάκ Σεβαστοκράτορα (11ος-12ος αι.), βρίσκονται κάτω από το κείμενο της γερμανικής μετάφρασης, αποκαταστημένες με τη νεοπλατωνική τους όρολογία. Τα πλούσια σχόλια του Erler έχουν σκοπό να κάμουν προφανείς τις διδασκαλίες του Πρόκλου, ο οποίος, όπως και οί άλλοι Πλατωνικοί, δεν είχε άλλη φιλοδοξία παρά να αποδειχτεί ένας καλός έρμηνευτής του Πλάτωνα. Και πρέπει να εκτιμηθούν σε σχέση με τον Πλάτωνα και τους μεταγενέστερους Πλατωνικούς, έτσι ώστε να μπορεί να διαπιστωθεί μεγάλη επίδραση του Ιαμβλίκου επάνω στη θεωρία του Πρόκλου για την Πρόνοια.

Επισκόπηση του περιεχομένου. I. Το θέμα της διατριβής τίθεται στην πρώτη παράγραφο, ενώ στις έφεξης τέσσερες δείχνεται ότι το θέμα αυτό αναπηδάει από την ενασχόληση της ψυχής με τον εαυτό της. Η Πρόνοια δεν είναι αίτια της Μοίρας, μολονότι στέκει πιο ψηλά από τη Μοίρα. Η ψυχή όμως εξαρτάται από την Πρόνοια. Υπάρχουν δύο είδη ψυχής: εκείνη που χωρίζεται από το σώμα και φεύγει προς τα εκεί από όπου έχει έρθει μέσα στο σώμα· αυτή ή ψυχή έχει να κάμει με την ελευθερία της βούλησης, ή ίδια είναι απείκασμα της ελεύθερης έκλογής και μπορεί να φτάσει στην αλήθεια. Η ψυχή αυτή βρίσκεται κάτω από την Πρόνοια, πάνω από την οποία βρίσκονται οί θεοί. Το δεύτερο είδος ψυχής είναι το αχώριστο από το σώμα. Η ψυχή αυτή ύστερα από την «πετορρύησιν» της, δηλ. μετά την κάθοδο και πτώση της, βρίσκεται μέσα στα δεσμά της αναγκαιότητας, ή οποία πάλι τελει κάτω από την εξουσία της Τύχης. Όχι πια ή ελευθερία της βούλησης, αλλά ή ελεύθερη βούληση είναι εκείνη που οδηγεί στη γνώση, όχι όμως την αληθινή. Η Πρόνοια, λοιπόν, είναι ή αίτια του Καλού, ενώ ή Τύχη είναι ή αίτια, που συνδέει τα όντα μεταξύ τους. Όστοςο Πρόνοια και Τύχη μαζί είναι ανεξάρτητες από άλλες δυνάμεις, τις οποίες επηρεάζουν. Έδώ αναφέρονται οί τρεις βαθμίδες των ύπαρκτων όντων. Η Τύχη, αφού είναι αίτια της συνάφειας των όντων, διευθύνει τα σωματικά όντα και όλα όσα κινούνται από κάτι άλλο. Η σύνδεση των σωματικών όντων μεταξύ τους έχει ως αίτια της τη φύση, ή οποία είναι ζώσα ύπαρξη. Μέσα στη φύση παρατηρείται ένα σύστημα έσωτερικής κυκλοφορίας των όντων, το οποίο είναι το είδωλο της κυκλοφορίας του Σύμπαντος. Έδώ μαθαίνουμε ότι ή Πρόνοια στέκεται πιο πάνω από όλα τα όντα, ακόμα κι από εκείνα που ή Μοίρα τα εξαιρεί. Ανάμεσα στην Πρόνοια και στη Μοίρα υπάρχει μιá σχέση παραλληλίας, έτσι ώστε να δείχνεται ή Μοίρα ως είκόνα της Πρόνοιας. Με αυτό τον τρόπο εξετάζεται το πρόβλημα, αν ή ψυχή είναι χωριστή από το σώμα ή όχι. Ο Πρόκλος δέχεται ότι αχώριστα από το σώμα είναι τα άλογα μέρη της ψυχής, ενώ το λογικό μέρος της είναι χωριστό από το σώμα. Η ψυχή στο σύνολό της είναι ένας λογικός κόσμος και ως τέτοιος έχει τη δυνατότητα να θεαστεί το θεϊόν. Η Τύχη, λοιπόν, δεν μπορεί να επιδρά επάνω στην ψυχή, αλλά μόνο στον περίγυρό της, γιατί ή ψυχή εκδηλώνεται μόνο με την άρετή της, ή οποία είναι ή μόνη που μπορεί να είναι ελεύθερη, χωρίς να υποτάσσεται σε κανέναν αφέντη. Αυτή ή έκούσια δουλεία της ψυχής στην άρετή της είναι ή μέγιστη ελευθερία. Γιατί μόνο με την ένάρετη στάση μπορεί ή ψυχή να άμύνεται κατά τον πιο αποδοτικό τρόπο στα πλήγματα της Μοίρας. Για τούτο χρειάζεται να έκμεταλλεύεται όλα τα δεδομένα με ελεύθερη βούληση. Στην έκμετάλλευση τούτη βοηθούν οί γνωστικοί «τρόποι», οί γνωστικές δυνάμεις της ψυχής, οί οποίες είναι: ή «δόξα», ή «έπιστήμη», ή «διαλεκτική τέχνη», ή «νοός» και ή «νόησις». Η γνώση που τελείται με τη νόηση αποδείχνει την ψυχή όμοια με το Θεό.

II. Ο Πρόκλος ξαναγυρίζει στα έρωτήματα του Θεοδώρου, για να υποστηρίξει ότι ή ελεύθερη βούληση υπάρχει και μπορεί να κάνει ελεύθερα την έκλογή της, ώστε οί πράξεις του ανθρώπου να είναι υπεύθυνες και όρθές. Είναι άτοπο να επιρρίπτονται

στη Μοίρα τὰ λάθη τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ οἱ ἐπιτυχίες του νὰ τοῦ ἀνήκουν! Ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ τούτῃ τοῦ ἀνθρώπου συνάγεται ὅτι ἡ γνώμη τοῦ πλήθους δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκὲς κριτήριον γιὰ τὴν ἀλήθεια. Μόνο οἱ σοφοὶ μποροῦν νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς ἀλήθειας, οἱ ὅποιοι δέχονται ὡς ἀπαρχὴ τῶν ὄντων τὸ Θεό, ὡς δεύτερη αἰτία τῶν ὄντων ἀναγνωρίζουν τὸν κόσμον καὶ τὴν πορεία του, καὶ ὡς τρίτη αἰτία τοὺς ἴδιους τοὺς ἑαυτοὺς τους. Ὑπάρχει, λοιπόν, ἡ ἐλεύθερη βούληση, καὶ μὲ τὴ δύναμή της παίρνονται οἱ ἀποφάσεις ἐνδόμυχα. Τὸ Καλὸ προκύπτει κατὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἀποφάσεων, οἱ ὅποιες προϋποθέτουν τὴν αὐτογνωσία τοῦ πράττοντος. Ὁ Θεόδωρος ὑποστηρίζει ὅτι ἀκριβῶς, ἐπειδὴ δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε τὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεών μας, γι' αὐτὸ καταφεύγουμε στοὺς μάντεις. Ὁ Πρόκλος ὁμως πιστεύει ὅτι αὐτὸ δείχνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: προσευχές, χρησμοί, θεουργίες ἐπιδρῶν στὴ διαμόρφωση τοῦ μέλλοντος, ὅπως αὐτὸ φαίνεται καὶ μέσα στὴν ἱστορία. Ἡ μαντικὴ καὶ ἡ θεουργία δείχνουν ὅτι ὑπάρχει ἐλεύθερος χώρος γιὰ τὴν πράξη. Ὁ Θεόδωρος ὁμως πιστεύει ὅτι εἴμαστε ὑποταγμένοι στὸ Σύμπαν, καὶ οἱ αἰσθήσεις μας λειτουργοῦν ἀνάλογα μὲ τὸ μέρος τοῦ σώματός μας, στὸ ὁποῖο ἐδράζονται. Ἡ αἰσθητήρια ἀντίληψη ὁμως δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐνῶ ἡ διανοητικὴ δύναμη ἔχει αὐτογνωσία, καὶ φυσικὰ ὑπάρχει καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἀσώματη εἶναι καὶ ἡ θεϊκὴ ψυχὴ, τῆς ὁποίας πηγὴ εἶναι ὁ «κρατὴρ» τοῦ Πλάτωνος (*Τίμαιος* 246,29-250,28). Ἡ ἐπιστήμη μὲ τὸ διανοητικὸ βίον ὀφείλει νὰ προφυλάξει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ νὰ τὴν ἀπομακρύνει ἀπὸ αὐτά, τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται στὴ Μοίρα, γιατί ἡ ψυχὴ ἔχει νὰ κάμει μὲ τὸ Ἀγαθόν, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀπόλυτο. Τὰ σχετικὰ, οἱ διαφορὲς στὰ ἦθη, προέρχονται ἀπὸ τοὺς τρόπους βίου τῆς ψυχῆς. Ὁμως ὁ Θεόδωρος ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ γνώση τῆς ἀλήθειας, γιατί ὡς τέτοια πρέπει νὰ εἶναι ἀπόλυτη. Ἀλλὰ τότε τί χρειάζεται ἡ ἐλεύθερη βούληση, τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὁποίας δέχεται καὶ ὁ Θεόδωρος; Μόνο πού γιὰ νὰ φτάσει ἡ ψυχὴ νὰ γνωρίσει τὴν ἀλήθεια, πρέπει νὰ βοηθηθεῖ ἀπὸ τὴ Διαλεκτικὴ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ὑπατὴ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπίγνωση τῆς ἄγνοιας εἶναι ὁ ὕψιστος τρόπος τῆς γνώσης κατὰ τὸν Σωκράτη. Γιατί ἡ γνώση τῆς ἄγνοιας προϋποθέτει γνώση. Ὅλες οἱ ἐπιστῆμες βοηθοῦν τὴ Διαλεκτικὴ, ἔστω κι ἂν οἱ ἴδιες δὲν παρέχουν τέλεια γνώση.

III. Τὸ ὅτι οἱ κακοὶ εὐδοκιμοῦν, ἐνῶ οἱ καλοὶ κακοπραγοῦν αὐτὸ κατὰ τὸν Θεόδωρο δείχνει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐλεύθερη βούληση. Ἀλλὰ ἡ ἐπιτυχία τῶν κακῶν ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐλεύθερης βούλησης, χωρὶς τὴν ὁποία δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν οὔτε καλὲς οὔτε κακὲς πράξεις, γιατί τὸ Καλὸ καὶ τὸ Κακὸ προέρχεται ἀπὸ τὸν πράττοντα. Ὁμως δὲν εἶναι ἐξαρτημένα ὅλα ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἀπόφασης τοῦ πράττοντος. Ὁ Πρόκλος κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὴ βούληση καὶ στὴν προαίρεση. Ἡ βούληση κατευθύνεται πάντοτε στὸ Καλόν, ἐνῶ ἡ προαίρεση ἔχει νὰ ἀποφασίσει ἀνάμεσα στὸ Καλὸ καὶ στὸ Κακόν. Ἡ βούληση λοιπόν εἶναι μιὰ λογικὴ δύναμη, ἡ ὁποία τείνει πρὸς ἀληθινὰ ἢ πρόδηλα ἀγαθὰ. Ἡ ἐκλογὴ εἶναι κάτι τὸ διάμεσο: ἂν κατευθύνεται στὸ Καλόν, ἀνυψώνει τὴν ψυχὴ πρὸς τὸν Θεόν. Ἐτσι μὲ τὴ δραστηριότητα μπορεῖ κανεὶς νὰ διευρύνει τὴν περιοχὴ τῆς ἐκλογῆς. Ὁ Θεόδωρος πιστεύει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐλεύθερη ἐκλογὴ, ἂν ἡ πρόγνωση τῶν θεῶν καθορίζει τὸ μέλλον. Οἱ Πλατωνικοὶ ὁμως δέχονται ὅτι τὸ μέλλον ἀντιστοιχεῖ στὴν οὐσία του· ἔτσι καὶ ἡ γνώση κατευθύνεται πρὸς τὸν γιγνώσκοντα καὶ ὄχι πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης. Οἱ θεοὶ ἔχουν γνώση ἐκ τῶν προτέρων γιὰ τὰ ἀκαθόριστα, ὅπως κι ἐμεῖς ἔχουμε μέσα στὸ νοῦ μας αὐτὸ πού δημιουργοῦμε μὲ τὴν ὕλη καὶ τὸ κάνουμε σωματικόν. Καὶ τὸ ὅτι παινεύουμε ἢ ψέγουμε τίς πράξεις καὶ τὰ ἔργα μας, αὐτὸ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει ἡ ἐλεύθερη βούληση.

Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεοδώρου δὲν γνωρίζουμε τίποτε. Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Πρόκλου προκύπτει ὅτι ἦταν φίλος του (Κεφ. 45,4). Τὸ ἐπάγγελμά του ἦταν μηχανικός, καὶ ὁ Πρόκλος παίζοντας μὲ τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ κάνει τὴν παρατήρηση, ὅτι ὁ Θεόδωρος, μὲ τὸ αἰτιοκρατικὸ κοσμοεἶδωλό του καὶ μὲ τὴν υπεράσπιση πού τοῦ προσφέρει, ψάλλει ταυτόχρονα ἐγκώμιο στὸ ἐπάγγελμά του (Κεφ. 2,19). Ἀπὸ τὰ ἀντεπιχειρήματα τοῦ Πρόκλου προκύπτει ὅτι ὁ Θεόδωρος στὴν ἀποδεικτικὴ του προσπάθεια ἀνακάτεψε σκεπτικά, ἐπικούρεια καὶ στωικὰ διανοητικὰ στοιχεῖα, χωρὶς νὰ ἀποβλέπει πάντοτε στὴ συνέπεια τῆς δομῆς τῆς δικῆς του ἀποδεικτικῆς προσπάθειας (Κεφ. 48).

Το βιβλίο αποτελεί μίαν ἐρμηνευτική ἔκδοση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πιστὴ φιλολογικὴ μετάφραση τοῦ λατινικοῦ κειμένου ὁ συγγραφέας ἔχει ὑπόψη του καὶ τὴν «παράφραση» τοῦ Ἰσαὰκ Σεβαστοκράτορος (*Zehn Aporien über die Vorsehung*, ἔκδοση J. Dornseiff, Meisenheim 1966, στὴ σειρά «Beiträge zur Klass. Philologie», Heft 19. Στὴν ἴδια σειρά βλέπε καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἰσαὰκ στὰ τεύχη 42: *Περὶ τῆς τῶν κακῶν ὑποστάσεως*, hrsg. von J. J. Rizzo, 1971, καὶ 111: *Über Vorsehung und Schicksal*, hrsg. von M. Erler, 1979).

Παρουσιάσαμε τὸ μικρὸ τοῦτο ἔργο τοῦ Πρόκλου μὲ τὴν πρόθεση νὰ δώσουμε μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο τὶς διαστάσεις τῶν προβλημάτων, ποὺ συζητοῦνται σ' αὐτό: Εἶναι γνωστὸ ὅτι καὶ τὰ τρία αὐτὰ θέματα, τῆς Πρόνοιας, τῆς Τύχης καὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς βούλησης, ἔχουν μιὰ πλούσια προῖστορία μέσα στὰ πλαίσια τῆς Φιλοσοφίας καὶ μεγάλη παράδοση στὴν Πατερικὴ σκέψη καὶ στὸ χριστιανικὸ Βυζάντιο. Ἡ θρησκευτικὴ, ἡ φιλοσοφικὴ, ἡ πολιτικὴ Ἠθικὴ μέχρι τώρα, ἀλλὰ σήμερα καὶ ἡ Κριτικὴ τῆς Γλώσσας, ἡ ὁποία ξεκίνησε ἀπὸ τὴ σχολὴ τῆς Ὁξφόρδης καὶ εἶναι γνωστὴ ὡς Ordinary Language Approach, καθὼς καὶ ἡ Ἐμπειρικὴ Κριτικὴ τοῦ Behaviourism συγκλίνουν στὴ θεωρία τῶν ἐνεργημάτων τῆς βούλησης, ὅπως τὴν διαμορφώνουν στὰ ἔργα τους οἱ Ryle καὶ Skinner. Στὴ συζήτηση μπῆκαν μὲ πείσμα καὶ οἱ γνωσιοθεωρητικοὶ τοῦ Νεοθετικισμοῦ Hempel καὶ Stegmüller, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ πράξις εἶναι αὐθαίρετη, ἀλλὰ καὶ προαιρετικὴ. Στὴ συνέχεια ἐμφανίζονται οἱ Dray καὶ Ricoeur μὲ τὶς θεωρίες τους γιὰ τὸ ἐκούσιο καὶ ἀκούσιο τῆς ἀπόφασης καθὼς καὶ γιὰ τὰ κίνητρά της. Δὲν εἶναι ἄλλωστε καθόλου ἀσήμαντες οἱ ἐνστάσεις ποὺ προβάλλονται ἀπὸ τὴ σχολὴ τοῦ Freud γιὰ τὸ ἀκούσιο τῶν πράξεων, ποὺ ὀφείλεται σὲ ἀσυνεῖδητα αἷτια. Βέβαια τὸ φῶς τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοβεβαίωσης, ποὺ δίνει ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ τοῦ Κάντ, λάμπει πάντοτε ζωηρὸ ὡς σήμερα στὴν πολυεπίπεδη αὐτὴ συζήτηση.

Ἄρρηκτα δεμένα μέσα στὴ συζήτηση γιὰ τὴ βούληση εἶναι καὶ τὰ θέματα γιὰ τὴν Πρόνοια καὶ τὴν Τύχη. Ἰδιαίτερα στὸν αἰῶνα μας ἡ συζήτηση ἐπάνω καὶ στὶς δυὸ αὐτὲς περιοχὲς τῆς σκέψης εἶχε ἀξιόλογες ἐξάψεις. Θὰ θυμίσουμε τὴν ἀναζωπύρωση τῶν σχετικῶν συζητήσεων, ποὺ προκάλεσε τὸ ἔργο τοῦ Jacques Monod, *Le hasard et la nécessité* (Ἑλλ. μετάφραση: *Ἡ τύχη καὶ ἀναγκαιότητα*, ἀπὸ τὸν Ν. Π. Παπαδόπουλο στὶς ἐκδόσεις Ράππα, 1971). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπέραντη βιβλιογραφία ἐπάνω στὴν προβληματικὴ τῆς Τραγικότητας (βλέπε D. Georgovassilis, *Über das Tragische*, München 1978), μὲ τὴν ἐπισώρευση ὅλο καὶ περισσότερο ἐντυπωσιακῶν τίτλων, φέρνουν τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Πρόκλου (καθὼς καὶ ὁλόκληρη τὴ συγγραφικὴ του κληρονομιά) πολὺ κοντὰ στὰ δικά μας προβλήματα, τὰ ὁποῖα φώτισε μέχρι τώρα μὲ ἰδιαίτερη κατανόηση ἡ Φιλοσοφία τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ὑπαρξης, ἡ Φιλοσοφία δηλ. ἡ ὁποία ξανάφερε μέσα στὴ σκέψη μας καὶ τὴ ζωὴ μας τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πλωτῖνο, τὸν Κάντ καὶ τὸν Ἐγέλο. Ἡ τριαδικὴ ἐξέλιξις τῶν ὄντων καὶ τῆς σκέψης μας προσδιόρισε τὴν ὑφὴ τῆς Διαλεκτικῆς, ὅπως αὐτὴ συστηματοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ἐγέλο καὶ ἀντιστρέφεται ἀπὸ τὸν Διαλεκτικὸ Ματεριαλισμό. Οἱ τρεῖς φάσεις στὴν κίνησις τῶν ὄντων καὶ τῆς σκέψης μας, τὶς ὁποῖες διέκρινε ὁ Ἰάμβλιχος, ἐπαναλαμβάνονται μὲ ἐκθαμβωτικὴ ἐπιτυχία ἀπὸ τὸ πιὸ συ-

στηματικό πνεῦμα ανάμεσα στους Πλατωνικούς, τὸ πνεῦμα τοῦ Πρόκλου, ἀλλὰ εἶναι ἀκριβῶς καὶ οἱ ἴδιες οἱ φάσεις τῆς σκέψης τοῦ Ἑγέλου: «μονή»: θέση, «πρόοδος»: ἀντίθεση, «ἐπιστροφή»: σύνθεση.

Στὴν Παρουσία τοῦ Πρόκλου μέσα στὴ Φιλοσοφία, πέρα ἀπὸ τὴν πολὺτιμη ἀξία τῆς γιὰ τὴ σχετικὴ μὲ τὶς θεωρίες τῆς Ἀποκάλυψης βιβλιογραφία, προσγράφεται καὶ ἡ ἄρση τῆς φιλονικίας ἀνάμεσα στοὺς Ὀνοματοκράτες καὶ τοὺς Ρεαλιστές. Ὁ ἄδικα περιφρονημένος ἀπὸ τὸν ἀριστοτελικὸ μεσαίωνα Πρόκλος ἀποκτάει ἰδιαίτερη λάμψη στὰ χρόνια μας ὕστερα ἀπὸ συστηματικὲς ἐρευνες, οἱ ὁποῖες σημείωσαν ὥραϊες ἐπιτυχίες. Μακάρι νὰ ἐκδοθοῦν ἔτσι, ὅπως ἐκδόθηκε τοῦτο τὸ ἔργο, καὶ τὰ ἄλλα δύο (στὴ Λατινικὴ μόνο περισωθέντα) ἔργα τοῦ Πρόκλου τοῦ Λυκίου, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πιὸ συνεπεῖς φιλοσόφους τοῦ Λόγου.

Βόννη

Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης

B. L. van der Waerden, *Die gemeinsame Quelle der erkenntnistheoretischen Abhandlungen von Iamblichos und Proklos*, Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag 1980, 30 σελ.

Στις 18 Ὀκτωβρίου 1980 ὁ Καθηγητὴς Albrecht Dihle παρουσίασε στὴν Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῆς Χαϊδελβέργης τὴ νέα ἐργασία τοῦ Van der Waerden, τὴν ὁποία, ἐπειδὴ θεωρῶ πολὺ χρήσιμη γιὰ ὅσους ἀσχολοῦνται στὴ χώρα μας μὲ τὴ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία, τὴν παρουσιάζω ἐδῶ.

Δὲν εἶναι μόνο ὁ Nicolai Hartmann (*Des Proklos Diadochos philosophische Anfangsgrunde der Mathematik*, Giessen 1909) οὔτε ὁ φιλόσοφος τῶν Μαθηματικῶν Andreas Speiser (*Proklus Diadochos über die Mathematik* στὸ «Die mathematische Denkweise», Zürich 1932), ποὺ χαιρετίζουν τὸν Πρόκλο ὡς τὸν «τελευταῖο σημαντικὸ φιλόσοφο τῆς Ἀρχαιότητος», ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ὅλοι οἱ σύγχρονοι ἐρευνητὲς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας στέκονται μὲ θαυμασμὸ μπροστὰ στὴ σκέψη τοῦ Πρόκλου. Ὁ van der Waerden ξεκινάει ἀπὸ τὸ θαυμάσιο «Προοίμιο τῶν Σχολίων» τοῦ Πρόκλου στὸ πρῶτο βιβλίο τῶν *Στοιχείων* τοῦ Εὐκλείδη (*Proclus Diadochos, In Primum Euclidis Elementorum librum Commentari*, ed. Friedlein, Leipzig 1873, ἀνατύπωση Olms, Hildesheim 1967), ποὺ τὸ βρίσκει ὡς τὴν πιὸ «ἀξιοθαύμαστη γνωσιοθεωρητικὴ πραγματεία γιὰ τὸ ἀντικείμενο καὶ τὴ μέθοδο τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν». Ὁ συγγραφέας τοῦ Προοιμίου ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴ γνωσιοθεωρία τοῦ Πλάτωνος, ὅπως ὁ φιλόσοφος τῶν Ἰδεῶν τὴν ὁλοκληρώνει στὴν *Πολιτεία* του, καὶ δέχεται ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῶν Μαθηματικῶν Ἐπιστημῶν βρίσκονται κάπου μεταξὺ τῶν νοητῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν. Ἡ γνωσιοθεωρία ὁμῶς τοῦ Προοιμίου διαφέρει ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ σὲ τρία σημεῖα: 1) Ὡς ἀρχὲς τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἐπιστημῶν δέχεται τὸ «πέρας» καὶ τὸ «ἄπειρον», οἱ ὁποῖες, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (*Μτφ.* 986 a καὶ 987 b), ἦταν θέσεις τῶν Πυθαγορείων· ὁ Πλάτων ἔθετε τὶς ἀρχὲς τοῦ ἐνὸς καὶ τῆς ἀπροσδιόριστης δυάδας. 2) Ἡ Ἀρμονικὴ καὶ ἡ Ἀστρονομία δὲν σχετίζονται μὲ τὰ νοητά, ὅπως δέχεται ὁ Πλάτων (*Πολ.* 531 c),

